4. Ерохина Е. Теория экономического развития: системно-синергетический подход./ Е. Ерохина – Казань, 2002. – http://ek-lit.agva.ru/eroh/i ndex/html/

5. Berg S. Water Benchmarking Support System: Survey of Benchmarking Methologies. – Warrington: University of Florida, 2006. - 97 p.

6. Winsten C/B/ Discussion on Mr. Farreill`s Paper // Journal of the Royal Statistical Society. – 1957. - S.A.V.120 – P. 282-364/

7. Aigner D.I., Lovell C.A.K., Schmidt P. Formulation and estimation of stochastic frontier production function models // Journal of Econometrics. – 1997. – V.6. – P. 21-47.

8. Afriaf S.N. Efficiency estimation of production functions // International Economic Review. – 1977. – V.13, № 3 – p. 21-37.

9. Arelano M. Panel Data Econometrics. – New York. Oxford University Press, 2003. – 248 p.

10. Hayakana K.A. Note on Bias in First-Differenceal AR (1) Models // Economics Bulletin. – 2006. – V.3. № 27 – p. 1-21.

11. Meeuseen W., Van den Broeck I. Effiency Estimation from Cobb-Douglas Production Functions with Composed Error // International Economic Review. – 1977. – V.18 – P.435-464.

12. Coelli T., Prasada Rao D.S., O`Donnel C.I. An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. – New York Springer, 2005. – 349 p.

13. Sengupta I.K. Dynamic and Stochastic Efficiency Analysis Economics of Data Envelopment Analysis. – Singapore, World Scientific Publishing Company, 2000. – 226p.

14. Greene W.H. LIMDEP Version 8.0. Reverence Guide and Econometric Modelling Guide. – Plainview. Econometric Software Inc., 2002.

15. Herrero I., Pascoe S. Estimation of technical efficiency frontier and DEA software // Computers in Higher Education Economics Review. – 2002. – V.15, №1. – P. 8-27.

16. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер[пер. з англ.] – К.: Основа, 1998. – 390 с.

УДК 657.3:341.24

Білинська Н. Є.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАБАЛАНСОВОГО ОБЛІКУ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ КОНТРАКТАМИ

Визначено цілі та завдання інформації для управління зобов'язаннями за зовнішньоекономічними контрактами. Обґрунтовано необхідність позабалансового обліку договірних зобов'язань. Розглянуто практику бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в комерційних банках. Охарактеризовано порядок відображення договірних зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами на позабалансових рахунках та у фінансовій звітності підприємств.

Ключові слова: зовнішньоекономічний контракт, контрактні зобов'язання, позабалансовий облік, позабалансові рахунки.

Bilynska N. E.

FEATURES OF OFF-BALANCE SHEET ACCOUNT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS ARE AFTER EXTERNAL ECONOMIC CONTRACTS

Grounded necessity of off-balance sheet account of contractual obligations The order of reflection of contractual obligations is considered after external economic contracts on the accounts of off-balance sheets and in the financial reporting.

Keywords: external economic contract, obligations of contracts, off-balance sheet account, accounts of off-balance sheets.

Вступ. В умовах нестабільності ринкового середовища в Україні особливого значення набуває інформація про фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання. Керівництво підприємства повинно бути поінформоване про набуті ним права і про належні йому зобов'язання, що є особливо важливим у сучасних умовах, коли невиконання договірних зобов'язань стає масовим явищем. Відображення, оцінка та аналіз договірних прав та зобов'язань в бухгалтерському обліку України та за кордоном є досить суперечливим і потребує більш детального дослідження. В процесі обліку більшість підприємств зосереджує свою увагу на відображенні господарських операцій на Балансових рахунках бухгалтерського обліку. Позабалансовим рахункам не надається великого значення, проте, саме позабалансовий облік є одним із резервів підвищення ефективності використання облікової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в дослідження даного питання зробили такі вчені: І. Ф.Шер, О. М. Галаган, В. Г. Макаров, М. С. Пушкар, В. Ф.Палій, Я. В. Соколов, В. Д. Новодворський; серед сучасних вчених – О. С. Бородкін, С. Ф. Голов, А. М. Герасимович, Г. Г. Кірейцев, М. В. Кужельний, В. В. Сопко, Ю. І. Осадчий, О.М.Петрук.

Постановка завдання. З огляду на актуальність теми та результати вивчення і аналізу літературних джерел [1-5], метою статті є:

- визначити цілі та завдання інформації для управління зобов'язаннями за зовнішньоекономічними контрактами;
- обґрунтувати необхідність їх позабалансового обліку;
- розкрити порядок обліку зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами на позабалансових рахунках.

Виклад основного матеріалу. Закон України „Про зовнішньоекономічну діяльність" дає таке визначення зовнішньоекономічного контракту – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [2]. Зовнішньоекономічні контракти укладаються відповідно до законів України з урахуванням міжнародних договорів України. В Положенні про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) наведено типову форму зовнішньоекономічного договору, який має містити такі дані:

1.Назва, номер договору, дата і місце його укладання.

2.Преамбула, у якій зазначаються: повні й точні найменування сторін - учасників зовнішньоекономічної операції і найменування документів, якими керуються контрагенти при укладенні договору (статут тощо).

3.Предмет договору - який товар повинні поставити із зазначенням сорту, марки.

4.Кількість і якість товару.

5.Базисні умови постачання товарів - їх систематизовано в уніфікованому документі – Міжнародних правилах інтерпретації комерційних термінів (Інкотермс).

6.Ціна і загальна вартість договору.

7.Умови платежів - вказуються спосіб, порядок, терміни розрахунків і гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань.

8.Умови приймання-здачі товару.

9.Упаковка і маркування.

10. Форс-мажорні обставини.

11. Санкції і рекламації.

12. Врегулювання суперечок у судовому порядку.

13. Місцезнаходження, поштові і платіжні реквізити сторін.

За домовленістю сторін у договорі також можуть бути обумовлені додаткові умови.

Деякі зовнішньоекономічні контракти підлягають обов'язковій реєстрації у Міністерстві економіки України. Це контракти, предметом яких є такі товари з України: стосовно яких міжнародними договорами передбачено добровільні обмеження експорту з метою уникнути демпінгу; стосовно яких здійснюються антидемпінгові процедури; імпорт яких в інші країни квотується, ліцензується згідно із законодавством інших країн; експорт яких здійснюється в межах бартерних операцій; реекспорт яких регулюється чинним законодавством України і міжнародними договорами; металобрухт; нафта; контракти, на підставі яких здійснюються операції з давальницькою сировиною українського замовника, якщо контрактом передбачено реалізацію готової продукції в країні-виконавці або вивіз її в іншу країну.

На балансових рахунках бухгалтерського обліку договір відображається за умови фактичного надходження або вибуття товарно-матеріальних цінностей чи грошей. Підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення таких операцій, що викликають зміни у структурі активів, зобовязань чи власному капіталі підприємства [1]. Проте, сам факт існування договору між контрагентами потенційно спрямований на зміну фінансового стану підприємства у майбутньому за умови дотримання договору. Отже, постає питання відображення в обліку факту домовленості між підприємствами ще до фактичного руху товарно-матеріальних цінностей і грошей. Всі договори за якими сторони дійшли згоди, які відповідають певним критеріям обов'язковості повинні, на нашу

думку, до свого виконання відображатися на позабалансових рахунках, а в міру виконання – пропорційно списуватись з позабалансових рахунків і обліковуватись на балансі. Це допоможе вести за допомогою бухгалтерського обліку постійний контроль виконання договорів.

В Україні договірні зобовязання відображаються на рахунках позабалансового обліку, інформація про них розкривається у Примітках до фінансової звітності. Позабалансові рахунки призначені для відображення даних, які є доповненням до тих, що обліковуються на рахунках класів 1-9, або використовують у тих випадках, коли активи чи зобов'язання не можуть бути включені у валюту балансу. Методика ведення відповідного позабалансового рахунку мало чим відрізняється від тієї, яку використовують для обліку на балансовому рахунку. Винятком є відсутність подвійного запису операцій, адже на позабалансових рахунках їх відображують простим (уніграфічним) способом, тоді як на рахунках класу 1-9 застосовують диграфічну систему.

Під час відображення договірних зобовязань на позабалансових рахунках важливим є питання їх оцінки, адже в умовах ринкової економіки існує ймовірність, що домовленості будуть порушені або змінені за згодою сторін. Тут необхідно пам'ятати про такі основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності:

- обачності - застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;
- повного висвітлення - фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;
- превалювання суті над формою - операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми [1].

З метою дотримання даних принципів в обліку необхідно враховувати всі потенційні зобов'язання, що випливають з неухильних договорів.

Оцінка договірних зобов'язань залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних можемо віднести зміну вартості грошей в часі, фінансовий ризик; до суб'єктивних – зміни у виробництві, фінансовому стані контрагента, його репутацію, що є немало важливим фактором.

Під час оцінки договірних прав і зобов'язань необхідно врахувати такі фінансові і платіжні умови зовнішньоекономічних контрактів:

- обов'язковість виконання умов договору;
- умови розрахунків;
- форми розрахунків;
- засоби платежу, що використовується;
- заходи із зменшення ризику несплати або необґрунтованої затримки платежу;
- валюта ціни платежу, можливі коливання її курсу;
- захисні застереження.

Оцінка договірних зобов'язань має здійснюватися з врахуванням суми цих факторів, але не менше суми відшкодувань недоодержаних доходів і неустойок.

Базовим документом з обліку договірних прав і зобов'язань є контракт, який має юридичну силу і обов'язковий у виконанні.

Планом рахунків бухгалтерського обліку та Інструкцією щодо його застосування для відображення інформації про договірні зобов'язання призначений рахунок 03 „Контрактні зобов'язання". Цей рахунок призначений для узагальнення інформації про наявність та рух зобов'язань за укладеними контрактами, а також контролю за їх виконанням.

На рахунку 03 „Контрактні зобов'язання" ведеться облік по деривативах (форвардних і ф'ючерсних контрактах, опціонах) та інших контрактах, розкриття інформації щодо яких передбачено відповідними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Деривати — стандартний документ, що засвідчує право або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому. Відповідно до виду цінностей деривативи розподіляються на фондові, валютні, товарні. Облік зобов'язань здійснюється в оцінці, передбаченій контрактами. Списуються контрактні зобов'язання з рахунку у разі виконання, ліквідації, відмови від виконання, передачі або продажу зобов'язання за контрактом іншим особам. Аналітичний облік ведеться за видами зобов'язань [3].

Інші договірні зобов'язання і права обліковуються на рахунках 04 „Непередбачені активи й зобов'язання", 05 „Гарантії і забезпечення надані" та 06 "Гарантії за забезпечення отримані". На субрахунку 041 „Непередбачені активи" ведеться накопичення інформації про наявність непередбачених активів, щодо яких існує ймовірність надходження економічних вигод у сумі очікуваного відшкодування збитків. Списуються непередбачені активи в міру того, як вони визнаються чи не визнаються під час вирішення невизначених подій. Субрахунок 042 „Непередбачені зобов'язання" використовується для накопичення інформації про наявність непередбаченого зобов'язання, яке може вимагати витрачання ресурсів (але повної впевненості щодо цього зобов'язання немає) в сумі очікуваних збитків. Рахунок 05 „Гарантії та забезпечення надані" передбачено для узагальнення

інформації про наявність та рух виданих підприємством гарантій та забезпечень виконання як власних зобов'язань та платежів, так і зобов'язань та платежів інших підприємств (за договорами поруки). Рахунок 06 „Гарантії та забезпечення отримані" передбачено для узагальнення інформації про наявність та рух отриманих гарантій та забезпечень виконання зобов'язань та платежів. Облік забезпечення провадиться за вартістю, вказаною в документах про гарантії та забезпечення. Аналітичний облік гарантій та забезпечень ведеться за кожною отриманою гарантією та забезпеченням. Збільшення залишку на рахунку 06 "Гарантії та забезпечення отримані" відбувається під час одержання гарантій та забезпечень, зменшення — під час їх списання внаслідок погашення заборгованості, на яку були вони надані, та під час перенесення заборгованості за ними на баланс [3].

Як бачимо, порядок обліку підприємствами деривативів не розроблений. У Плані рахунків для обліку всіх видів операцій з деривативами призначено лише один рахунок класу 0 „Позабалансові рахунки", а саме, 03 „Контрактні зобов'язання", за яким навіть не визначені субрахунки [3]. За таких умов вся необхідна інформація має відображатися в аналітичному обліку, а надання достовірних даних у примітках до фінансової звітності стає досить проблематичним.

Звернувшись до практики бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в комерційних банках України, побачимо, що для цього призначено кілька рахунків - окремо обліковуються не лише різні види деривативів, але й нараховані дисконти (премії), а також операції хеджування ризиків, а система подвійного запису дозволяє окремо обліковувати придбані та продані інструменти [4].

Виділяють такі особливості бухгалтерського обліку фінансових деривативів у комерційних банках:

- позабалансовий облік деривативів;
- система подвійного запису за позабалансовими рахунками;
- мультивалютність;
- розмежування рахунків, призначених для обліку операцій хеджування та інших операцій з деривативами.

Згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків позабалансовий облік здійснюється з використанням системи подвійного запису для операцій за позабалансовими рахунками [4]. Таким чином, усі позабалансові, як і балансові, рахунки поділяються на активні і пасивні. Позабалансовий рахунок є активним, якщо під час переведення його на баланс дебетується Балансовий рахунок, і пасивним — якщо під час переведення його на баланс кредитується балансовий рахунок.

За активними позабалансовими рахунками обліковуються фінансові інструменти, які передбачається придбати згідно з умовами строкової угоди. За дебетом активних рахунків проводяться суми контрактів, якими передбачається купівля валюти та інших інструментів. Ці суми обліковуються на період від дати угоди до дати розрахунків (дати валютування або до настання строку закінчення контракту). За кредитом активних рахунків проводяться суми фінансових інструментів після їх отримання або після закінчення строку дії угоди, а також сумнівна заборгованість.

Після проведення реальної операції номінальні суми строкових контрактів стають Балансовою позицією і переносяться на відповідні Балансові рахунки. У випадках, коли отримання базових інструментів згідно з укладеними строковими угодами викликає сумнів, сума вартості активів обліковується на спеціальних позабалансових активних рахунках „Сумнівні вимоги за операціями з фінансовими інструментами". За дебетом проводяться суми вартості активів, які визнані безнадійними, за кредитом — суми вартості активів під час їх отримання у кореспонденції з відповідними балансовими рахунками або під час остаточного списання заборгованості.

За пасивними позабалансовими рахунками обліковуються фінансові інструменти, які згідно з умовами строкового контракту будуть продані в майбутньому. За кредитом рахунків проводяться суми контрактів, які передбачають продаж валюти, банківських металів та інших активів, за дебетом — суми контрактів при відправленні активів або після закінчення строку дії угоди.

Іншою особливістю зазначеного Плану є мультивалютність. Це означає, що всі операції в іноземній валюті, у тому числі й позабалансові, обліковуються за тими самими рахунками, що й операції в гривнях. Позабалансові зобов'язання в іноземній валюті переоцінюються на звітну дату.

Наступною особливістю є те, що похідні фінансові інструменти обліковуються на різних позабалансових рахунках залежно від характеру та мети операції — хеджування чи спекуляції.

Методичні засади обліку фінансових деривативів, сформовані у банківській системі, в цілому відповідають Міжнародним стандартам бухгалтерського обліку і можуть бути використані для вдосконалення порядку обліку деривативів в інших сферах підприємництва.

Враховуючи значні розбіжності між окремими видами деривативів і базовими інструментами, доцільно проводити їх облік та аналіз як у розрізі окремих видів деривативів, так і в розрізі інструментів, які є предметом строкової угоди.

Популяризація фінансових деривативів серед підприємців змогла б надати їм можливість зниження цінових ризиків, зокрема такого значного для вітчизняної практики, як валютний, та активізувати процеси формування українського ринку деривативів.

Практична реалізація операцій з фінансовими деривативами тісно пов'язана з бухгалтерським обліком і потребує досконалого знання принципів, методів і процедур ведення облікової роботи та складання відповідної фінансової звітності. За характером кореспонденції рахунків операції з фінансовими деривативами належать до позабалансових операцій, а тому основним засобом розкриття пов'язаної з ними інформації у фінансовій звітності є коментарі, примітки, додатки та аналітичні таблиці, які містять конкретні дані про характер, обсяги та строки проведення операцій. Зважаючи на різноманітність фінансових операцій з деривативами та відсутність уніфікованих форм звітності, подання такої інформації вимагає попереднього проведення серйозного та глибокого економічного аналізу. В процесі формування звітів щодо фінансових деривативів необхідно спиратися на принцип значущості та надавати користувачам можливості для об'єктивної оцінки фінансових ризиків.

З огляду на сказане вище, можемо зробити висновок, що на позабалансових рахунках ведеться облік невизнаних активів і пасивів, отже, вони також можуть бути активними і пасивними. Це, передусім, вказує на можливість кореспонденції позабалансових рахунків, що дасть змогу проглядати не лише окремі операції, а цілісні фінансові схеми; оцінювати ступінь виконання договірних прав і зобов'язань; допоможе приймати рішення щодо співпраці з тими чи іншими суб'єктами господарювання; організувати контроль за ходом поставок. Для того, щоб мати реальну управлінську інформацію, підприємству необхідно ввести відповідні позабалансові рахунки.

Можна рекомендувати ведення обліку договірних зобов'язань на позабалансовому рахунку 03 „Контрактні зобов'язання" у розрізі двох субрахунків:

031 „Договірні права",

032 „Договірні зобов'язання".

Субрахунок 031 „ Договірні права" – активний, призначений для обліку договірних прав на придбання активів у майбутньому. По дебету субрахунку 031 „ Договірні права" відображаються суми контрактів, за якими передбачається купівля активів. Ці суми обліковуються по дебету субрахунку 031 „ Договірні права" від дати укладання договору до дати його виконання або закінчення строку дії. По кредиту 031 „ Договірні права" відображається виконання контракту або закінчення строку його дії чи перехід прав до складу сумнівних.

Субрахунок 032 „Договірні зобов'язання" – пасивний, призначений для обліку зобов'язань з продажу активів у майбутньому. За кредитом субрахунку 032 „ Договірні зобов'язання" відображаються суми активів, які за умовами договорів будуть продані у майбутньому. За дебетом субрахунку 032 „ Договірні зобов'язання" – суми виконаних контрактів чи контрактів за якими закінчився термін дії.

Схема обліку контрактних зобов'язань на позабалансових рахунках та їх взаємозв'язок з обліком на балансових рахунках наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Облік договірних зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами

№з/п	Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Укладання договору на придбання активів у майбутньому	031	
2	Виконання умов договору	14,15,162,20, 22,28,34,35	632,685
3	Виконання умов договору або закінчення терміну дії контракту чи іншого припинення його дії		031
4	Укладання договору на продаж активів у майбутньому		032
5	Виконання умов договору	362,377	70,71,74,51,62
6	Виконання умов договору або закінчення терміну дії контракту чи іншого припинення його дії	032	

Висновки. Договір є основним інструментом, яким регулюються умови переміщення матеріальних та фінансових ресурсів. Для обліку договірних зобов'язань, які не відповідають кри відображення в балансі використовують позабалансові рахунки. На них відображаються суми, які сприятимуть у майбутньому зміні майнового стану підприємства, що у сукупності із даними Балан-

сових рахунків формує повну уяву про фактичний і можливий майновий стан підприємства, показники його господарської діяльності та ймовірні відхилення.

Сучасна теорія і практика розглядає позабалансові рахунки як такі, що призначені для обліку невизнаних активів і пасивів, тому вони можуть бути активними і пасивними та можуть кореспондувати між собою [5].

Розглянуті аспекти позабалансового обліку договірних зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами потребують подальшого дослідження, опрацювання та законодавчого врегулювання. Зокрема, необхідно дослідити і науково обґрунтувати питання щодо застосування диграфічної системи, класифікації об'єктів та рахунків позабалансового обліку в методології обліку та в обліковій практиці підприємств і організацій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні": // Закон України від 16.07.99р. зі змінами і доповненнями.
2. „Про зовнішньоекономічну діяльність": // Закон України (ВВР)від 1991, № 29, ст. 377
3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, затверджена наказом Міністерства фінансів України 30.11.99р. № 291.
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджена Постановою Правління Національного банку України 17.06.2004 № 280.
5. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз та перспективи розвитку: монографія / С.Ф. Голов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с.

УДК 65.012.8:33+658.0

Наконечна Н. В.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено процес формування економічної безпеки підприємств. Розкрито необхідність формування економічної безпеки підприємств на основі взаємозв'язку з безпекою та економічною безпекою підприємств. Удосконалено процес формування економічної безпеки підприємств з позиції узагальнення трьох контурів управління: стратегічного, тактичного та оперативного.

Ключові слова: безпека, економічна безпека підприємств, контури управління підприємством.

Nakonechna N. V.

IMPROVEMENT OF PROCESS OF FORMING OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES

Investigational process of forming of economic security of enterprises. The necessity of forming of economic security of enterprises is exposed on the basis of intercommunication with safety and economic security of enterprises. The process of forming of economic security of enterprises is improved from position of generalization of three contours of management: strategic, tactical and operative.

Keywords: security, economic security of enterprises, contours of management an enterprise.

Вступ. Невизначеність сутності, взаємозв'язку і закономірної обумовленості економічної безпеки на підприємстві, зумовлює необхідність дослідження та розроблення концептуального підходу до процесу формування економічної безпеки на підприємстві. Загалом проблема полягає у відсутності детального аналізу деяких механізмів та перспектив безпеки підприємства в умовах підвищення невизначеності та ризику господарської діяльності. Від вирішення цієї проблеми залежить успішність формування економічної безпеки на підприємстві.